

4.2 ILEGÁLNÍ OBCHODNÍ PRAKTIKY A KONTROLNÍ MECHANISMY PROTEKTORÁTNÍ KRIMINÁLNÍ POLICIE

V této kapitole se budeme nejprve zabývat přestupky, které měly v oblasti spotřeby za následek podání trestního oznámení u Okresního úřadu Kladno. Dále budeme analyzovat, jak, tedy pomocí jakých kontrolních mechanismů, byly tyto přestupky odhaleny a proč je to právě protektorátní kriminální policie, která s třetinou podaných oznámení tvoří v této oblasti tak významný podíl. A za třetí se v této souvislosti pokusíme vysvětlit, proč je zaznamenáno tak málo přestupků ilegálního obchodování – ve srovnání s produkcí a distribucí.⁵⁵

V registračních knihách Okresního úřadu Kladno je uvedena celá řada nejružnějších přestupků a paragrafů, které se všechny týkají jedné oblasti: pohybu zboží mimo řízené hospodářství – černého trhu. Uvedeny jsou tu tyto základní pojmy: pokoutný odchod, černý trh, směnný obchod, nákup pod pultem nebo pod rukou, kšeftování, předražování, přeplácení, nákup bez lístků, neoprávněné získání zboží a mnoho jiných.⁵⁶ A právě těmto hlavním ilegálním spotřebitelským praktikám, jež patřily ke každodennímu životu obyvatelstva Protektorátu, aktérům černého trhu a místům, kde se odehrával, bude věnována tato kapitola.

Jak ukázaly studie německého historika Malte Zierenberga k černému trhu v Berlíně během druhé světové války, na černém trhu je možno analyzovat celou řadu jevů válečného života.⁵⁷ Patří k nim mimo jiné hospodářská situace, v níž se obchod odehrává, možnosti obchodu versus panství nebo změny ve společenské hierarchii ve válkou měnící se společnosti. Dále je možné nastínit organizaci černého trhu a jeho činitelů, analyzovat nabízené zboží a místa, kde k černému obchodu dochází.⁵⁸

Protože se naše práce zabývá – ve srovnání s Berlínem – spíše periferním prostorem Říše obecně, specificky Kladnem, soustředíme se v následující kapitole

55 Viz též tabulka č. 1.

56 Německy: Schleichhandel, Schwarzhandel, Tauschhandel, Einkaufen unter dem Ladentisch oder unter der Hand, Umtriebe, Überbezahlung, Überteuering, Kettenhandel oder Einkauf ohne Karten, Unberechtigter Bezug von Ware.

57 M. ZIERENBERG, *Stadt*.

58 TÝŽ, Tauschen und Vertrauen. Zur Kultur des Schwarzhandels im Berlin der 1940er Jahre, in: *Wirtschaft als Kulturgeschichte. Dimensionen eines Perspektivenwechsels*, eds. Hartmut Berghoff, Jakob Vogel, Frankfurt am Main – New York 2004, s. 169–194.

na „každodenní“ přestupky vedoucí k podání trestního oznámení u okresního hejtmána a ne na případy pro dosavadní bádání typické, které byly v souvislosti s válečným hospodářstvím řešeny zvláštními soudy. V oblasti ilegálního obchodování, typu zboží, aktéru a míst, kde k obchodu docházelo, lze očekávat pro historický výzkum obohacující výsledky.⁵⁹

Při podrobnějším pohledu na pojem pokoutný obchod (*Schleichhandel*)⁶⁰ se nám nabízí následující obraz: Policejní orgány odhalily v okrese Kladno 403 případů pokoutného obchodu nebo prodeje bez lístků, což tvoří celkem 11,63 % odhalených přestupků proti válečnému hospodářství. Dále policejní orgány odhalily 268 případů „neoprávněného nabytí zboží“ a jiných „přestupků s lístky“, tedy dalších 10,13 % odhalených přestupků proti válečnému hospodářství. Na konto protektorátní policie tak připadá něco přes 20 % odhalených přestupků v souvislosti s černým trhem.⁶¹

Nejprve je třeba si ujasnit význam nejrůznějších označení pro jeden a ten samý typ přestupku. Tak například přestupek proti § 9 vyhlášky č. 190/1940 byl označován těmito pojmy: „nákup bez odběrního poukazu“ (*Einkauf ohne Bezugschein*), „nákup bez lístků“ (*Einkauf ohne Karten*), „předražení zboží“ (*Waren Überteuerung*), „černý obchod“ (*Schwarzhandel*), „řetězový obchod“ (*Kettenhandel*), „přeplácení“ (*Überbezahlung*), „hromadění zboží“ (*Warenhortung*) nebo jako „prodej pod rukou“ (*Verkauf unter der Hand*). Tato nejrůznější označení si vyžadují uspořádání a seřídění. Zásadně budeme rozlišovat mezi přestupky obchodníků a přestupky zákazníků. Zákazníky se budeme zabývat v následujícím textu podrobněji.

V systému přidělového hospodářství mohli občané (zákazníci) získat potraviny nebo jiné zboží mimo tento systém, tedy ilegálně, dvěma způsoby. První způsob byl výměnný obchod zboží nebo pokoutný obchod, druhý způsob byl nákup zboží pod pultem za vyšší cenu. Oba tyto typy přestupků stojí s 67 % na prvním místě mezi přestupky proti přidělovému hospodářství, které byly v období 1942–1945 odhaleny v politickém okrese Kladno.

59 Srov. práci k černému trhu v Brémách od Stefana Mörchena: S. MÖRCHEN, *Schwarzer Markt*.

60 Viz tabulka č. 1.

61 Data získaná vlastním vyhodnocením registračních knih: SOKA Kladno, f. OÚ Kladno, Rejstříky vyživovacích (A), zásobovacích (B) a cenových přestupků (C), knihy 390–394.

POKUS O ČERNÝ OBCHOD: V ČEKÁRNĚ U DOKTORA

Dne 13. listopadu 1944 uvedl pracovník protektorátní kriminální policie Josef Květenský do protokolu:

[...] čekal jsem v čekárně lékaře MUDra Kučery v Kladně. Se mnou čekalo ještě asi 5 nebo 6 pacientů. Asi v 10.40 hod. přišel přímo do dveří ordinace k lékaři, kde se chvíli zdržel. Poněvadž vstoupil bez pozdravu a bez dovození ostatních pacientů do ordinace, bylo jeho jednání kritisováno ostatními pacienty jako bezohledné. I mně samotnému se jednání zdálo podezřelým a proto, když z ordinace vyšel zastavil jsem jej a žádal o legitimování. Týž se legitimoval občanskou legitimací č. 2685, vydanou vládním policejním úřadem v Kladně, den 14. 10. 1941 na jméno Václav Srna, nar. 18. 2. 1897 [...] bytem Kladno čp 501. Srna udal na můj dotaz, proč se tak bezohledně zachoval, že šel k lékaři na poradu. V důsledku toho zeptal jsem se lékaře Kučery, zda toto tvrzení jest pravdivé a tu mně tento řekl, že tomu tak není, že u něho jako pacient nebyl, nýbrž že k němu přišel a řekl mu, zda má zájem o jehněčí maso. Lékař nabídku odmítl. Cenu za maso neudal. Jelikož v jednání lze spatřovati černý obchod, jmenovaného jsem zadržel a předvedl k dalšímu řízení.⁶²

Z protokolu je zřejmé, že policista odhalil pokus o černý trh zcela náhodou, čistě vyprovokován neslušným chováním obviněného. Podezření ze šmeliny postačovalo k provedení domovní prohlídky u obviněného Václava Srny, který byl povoláním krejčí. Prohlídka byla provedena dvěma pracovníky protektorátní kriminální policie Josefem Rychtaříkem a Vojtěchem Konečnickem s tímto nálezem: zabaveno bylo 2,6 kg kozího masa, ale žádné jehněčí.⁶³

Teď se samozřejmě nabízí otázka, jak přišel krejčí k takovému množství kozího masa. Odpověď nacházíme ve vyšetřovacím protokolu z výslechu bytné Václava Srny, u níž byl od roku 1932 v podnájmu. Uvádí, že si Srna přibližně v květnu 1944 koupil kůzle a dal ho panu Kalousovi, sedlákovi z Velké Dobré u Kladna, aby mu jej vykrmil. Protože ale sedlák Kalous již kůzle dále nechtěl krmit, bylo třeba kůzle u něj vyzvednout. Srnova bytná obstarala na obecním úřadu potvrzení pro kůzle a kůzle o váze přibližně 18 kg pak u Kalouse vyzvedla a sama odvedla do Kladna, kde jej doma vlastnoručně porazila. Sedlákovi Kalousovi dala za vykrmení 2 kg masa, dalších 6–7 kg darovala své sestře, vše po dohodě s krejčím Srnou.⁶⁴ Zbylé maso chtěli společně spotřebovat. Mimo jiné ještě uvádí:

62 Tamtéž, k. 1453, spis Václav Srna, protokol Josef Květenský. Na tomto místě poznámka: česká a německá část protokolů se liší ve druhu nabízeného masa; uvádí se střídavě jehně nebo kůzle.

63 Tamtéž, Nachweis der Gegenstände.

64 Tamtéž, l. 647, protokol Vyskytenská, Božena.

Podotýkám, že kůzle bylo řádně u obecního úřadu v Dobré na jméno Srново přihlášeno. O tom, že jsem měla sama, resp. Srna kůzle po převodu u zdejšího městského úřadu přihlásiti, resp. jeho porážku hlásiti, mně nebylo známo. O tom, že chtěl Srna kousek z tohoto masa odprodati, resp. darovati dru Kučerovi, není mně ničeho známo.⁶⁵

Z uvedeného vyplývá, že Srna sice kůzle oficiálně přihlásil v obci Velké Dobrá, po jeho převedení do Kladna jej však již nepřihlásil a ani nepožádal o povolení k porážce. Bylo na něj proto podáno trestní oznámení u Okresního úřadu Kladno pro „neoprávněný pokusu o prodej kozího masa a kvůli nepřihlášení kůzlete a nepovolené porážce“.⁶⁶

Chov malých zvířat byl v hornických oblastech častým jevem. Koza dávala mléko, a jak ukazuje náš případ, mohla být i porážena na maso. V Porúří byly kozy například označovány za „krávy horníků“. Po zavedení lístkového hospodářství v Protektorátu Čechy a Morava výrazně vzrostl chov drobného zvířectva, na které se nevztahovaly povinné odvody. Do září 1943 bylo povoleno chovat kozy volně, a tak je patrný nárůst počtu koz o třetinu z 600 000 na 930 000 kusů. Teprve omezením počtu koz pouze na dva kusy pro domácnost jejich počet klesá na 110 000 registrovaných porážek, stále jich však je asi pětkrát více než před válkou. Omezení povoleného počtu koz bylo zdůvodněno nedostatkem krmiva.⁶⁷

Vraťme se ovšem k případu krejčího Srny. Srna kozu předpisově přihlásil v obci, kde byla chována. Na kozí maso se povinné dodávky nevztahovaly. Není bez zajímavosti, že tato okolnost je také uvedena na vystavené faktuře firmy „A. Persein a spol.“, která zabavené maso za cenu 33,80 K vykoupila.⁶⁸ Když obec Velká Dobrá vystavila povolení k chování kozy, jak bylo podle vládního nařízení č. 278/1943 předepsáno, tak ani její porážka nebyla žádným porušením zákonů, ani její prodej či koupě nemohl být klasifikován jako pokoutný obchod či pokus o něj.

Tím se dá také vysvětlit, proč byl tento případ 17. listopadu 1944 – čtyři dny po domovní prohlídce – předán zásobovacím referátu okresního úřadu, aby byl nakonec 25. dubna 1945 odložen *ad acta*, s odůvodněním, že „z hlediska vyživovacích a cenových předpisů“ se o žádný přestupek nejednalo. Srna nakonec odsouzen nebyl. Rozbor tohoto případu je ale v mnoha ohledech cenný. Jednak je zřejmé, že v rámci případu vyšetřovala protektorátní kriminální policie mnoho osob, které se na chovu a porážce kozy podíleli, od sedláka Kalouse, krejčího Srny přes bytnou Vyskytenskou a její sestru až po potenciálního kupce MUDr. Kučeru,

65 SOKA Kladno, f. OÚ Kladno, k. 1453, spis Václav Srna, l. 647, protokol Vyskytenská, Božena. Tamtéž.

67 B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou*, s. 245.

68 Viz SOKA Kladno, f. OÚ Kladno, k. 1453, spis Václav Srna, l. 649, Verkaufsabrechnung für Fleisch und Innereien č. 39097 vom 16. 11. 1944.

který sice uvedl, že maso odmítl, což ale nelze potvrdit. Zde již jenom poznámka, že ze závěrečného protokolu protektorátní policie se ještě dovídáme, že Srna chtěl doktoru Kučerovi maso nabídnout, aby si zajistil lepší vyšetření a léčení své srdeční choroby.⁶⁹

Dále jsou na uvedeném případě jasně patrné kontrolní mechanismy kriminální policie. K podání trestního oznámení zde dochází – na rozdíl od kontroly výroby a distribuce – celkem náhodou. Případ byl odhalen vlastní osobní iniciativou policisty. Chování policisty stojí v tomto případě mimo obvyklý dominující narativ o Protektorátu, že totiž čeští policisté z vlastní aktivity nejednali proti domácímu obyvatelstvu.

Policista se ale prokázal jako odborně nevyškolený, jak z celého průběhu vyšetřování vyplývá, když nařídil domovní prohlídku, ačkoli maso nabízené k odprodeji nebylo vázáno lístkovým systémem. Tím nemohl ani jeho prodej představovat trestný čin. Celá tato námaha zúčastněných pracovníků nemohla tedy vést k žádnému úspěchu policejní akce. Domovní prohlídka, celá řada zapsaných výsledků, předání zabaveného masa řezníkovi, ověření údajů na obecním úřadu ve Velké Dobré, to vše se tedy odehrálo čistě z toho důvodu, že příslušný policista protektorátní policie neznal platné zákony. A případ byl ukončen až úředníky zásobovacího referátu, kteří byli daleko lépe vyškoleni v platných zákonech než kriminální policisté a z výše uvedených odůvodnění jej odložili *ad acta*. Jedním z důvodů tak nízkého počtu udání od kriminální policie⁷⁰ – celkem 7,67 % udání ve všech registračních knihách okresního úřadu – může tedy být nedostatečná odborná kompetence na jedné straně a koncentrace na jiné oblasti, než byly přestupky proti válečnému hospodářství. Z případu je o to více patrný význam kontrolních orgánů zásobovacího, vyživovacího a cenového referátu a jejich role při dohlížení nad chodem řízeného válečného hospodářství.

Dále můžeme z uvedeného dovodit, že bez ohledu na výsledek stíhání, podání trestního oznámení a vyšetřování byl celý služební postup prováděn výlučně českými orgány, což v dalším smyslu znamená, že obvinění byli konfrontováni pouze s českými vyšetřovateli a úředníky. Závěrem je tedy patrné, že české úřady obecně měly zásadní význam při zajišťování chodu válečného hospodářství v Protektorátu.

Popsaný případ skončil celkem nevinně. Kdyby se ale nejednalo o „volné maso“, nýbrž o maso „vázané“, jako například vepřové, nebo o jiné „vázané zboží“, měla by celá věc úplně jiný průběh. O takových případech bude pojednáno v dalším textu, kde uvedeme několik typických příkladů ze 428 dokumentovaných trestních stíhání kvůli černému trhu či šmelině.

69
70

Tamtéž, I. 651, Ermittlungs- und Schlussbericht vom 16. 11. 1944.
Viz Graf 02.